

Л. Л. ЗАЛІЗНЯК, С. А. БАЛАКІН

**Яніславицькі культурні традиції
в неоліті Правобережного Полісся**

До яніславицької культурної області мезоліту басейнів Німану, Прип'яті та Вісли належать три споріднені культури: власне яніславицька¹, німанська (або Максимоніс)² та рудоострівська³. Визначальними виробами цих мезолітичних едностей є яніславицькі трикутники та вістря, виготовлені в мікрорізцевій техніці⁴. Поряд з цими виробами були поширені мікрорізці, середньовисокі та високі трапеції, правильні одноплощинні нуклеуси.

Вістря, трикутники та інші вироби яніславицької культурної області мають прототипи в ранньомезолітичних комплексах маглемезьких пам'яток Південної Прибалтики, що дає змогу віднести яніславицькі пам'ятки до кола маглемезьких культур⁵. Генезис яніславицької культурної едності почався в першій половині мезоліту в результаті просування з північного заходу в басейн Німану носіїв маглемезьких традицій, що, можливо, було зумовлено трансгресією Балтійського моря⁶. На їх основі тут склався ранній етап німанської мезолітичної культури, представлений пам'ятками типу Максимоніс 4⁷. Архаїчність крем'яних виробів останніх (значні розміри та грубість знарядь, різці палеолітичних форм, не усталена, груба форма яніславицьких вістер та трикутників, а головне — повна відсутність трапецій) дає змогу вважати стоянку Максимоніс 4 найдавнішою з відомих нині яніславицьких пам'яток і датувати її раннім мезолітом⁸. На пізньомезолітичному етапі німанська культура охоплює весь басейн Німану та територію Північно-Східної Польщі⁹.

У пізньому мезоліті носії яніславицьких культурних традицій просуваються з басейну Німану на південь у басейн Вісли та Верхньої Прип'яті, де на їх основі склалася власне яніславицька культура¹⁰. Яніславицьке населення з'являється також у Поліському Подніпров'ї. Процес міграції в східні райони Полісся прискорився в результаті впливу племен лінійно-стрічкової кераміки, які в V тис. до н. е. з'являються спочатку на Поліській низовині, а потім в басейні Верхньої Прип'яті. На основі яніславицьких культурних традицій на Нижній Прип'яті та в Поліському Подніпров'ї виникає рудоострівська культура¹¹. Впливи яніславицької культурної області сягали території Сіверського Дінця¹², Надпоріжжя¹³ і навіть Криму¹⁴.

Специфіка крем'яних виробів німанської культури порівняно зі спорідненими яніславицькою та рудоострівською полягає в поширенні ромбічних яніславицьких вістер, знарядь, якими рубають, та значної кількості різців. Яніславицькі пам'ятки відрізняють великі серії яніславицьких трикутників, низькі трапеції, повна відсутність постсвідерських наконечників стріл на пластинах, що характерно для німанських та рудоострівських стоянок. На останніх майже відсутні яніславицькі трикутники та вістря з ретушованою основою, правильні одноплощинні нуклеуси, представлені на пам'ятках басейну Німану та Вісли. Якщо на яніславицьких та німанських пам'ятках знайдено велику кількість мікролітичних пластинок, а більшість скребків — неправильної форми, на відщеплах, то на рудоострівських стоянках техніка пластинчастої обробки кременю розвинута гірше, а серед скребків важливу роль відіграють правильні кінцеві на відщеплах та пластинах.

Всі комплекси трьох згаданих культур яніславицької області, крім Максимоніс 4, містять правильні трапеції, що дає змогу датувати їх кінцем мезоліту. Знахідки неолітичної кераміки разом з типовими німанськими, яніславицькими та рудоострівськими комплексами дають можливість зробити висновок про «неолітичну фазу розвитку» згаданих мезолітичних культур або їх участь у формуванні кількох неолітичних культур вказаних територій¹⁵.

Привертає увагу те, що територія поширення пам'яток яніславицької культурної області збігається з територією ранньонеолітичної культурної єдності, представленої в басейні Німану, на Верхній Прип'яті та в Північно-Східній Польщі пам'ятками типу Дубичай, а на Нижній Прип'яті та в Поліському Подніпров'ї — пам'ятками струміль-гастятинського типу. Спорідненість цих двох типів ранньонеолітичних пам'яток не викликає сумніву¹⁶.

Для пам'яток типу Струміль-Гастятин та типу Дубичай характерні досить великі товстостінні посудини з прямими або злегка звуженими до середини вінцями та з гострим або шипастим дном. Край вінець зрізаний прямо або заокруглений. Глина містить значну рослинну домішку. Поверхня горщиків підлощена, зі слідами рослинної домішки та розчосами, що особливо помітні на внутрішній поверхні посуду. Більшість фрагментів кераміки без орнаментації. Орнамент розташований переважно на верхній частині посудини. Характерні дрібнозубчастий гребінцевий штамп, наколи розмочаленою паличкою, лінії, прокреслені тонким вістрям, косі насічки на вінцях та глибокі наколи.

Серед дослідників немає єдності щодо питання генезису вказаних ранньонеолітичних пам'яток басейну Німану та Полісся. В. М. Даниленко виводив їх з бузько-дністровської неолітичної культури¹⁷. Такої ж точки зору дотримується В. Ф. Ісаєнко¹⁸. Д. Я. Телегін вважав пам'ятки струміль-гастятинського типу «...конкретним проявом прибалтійського культурного впливу на Дніпрі»¹⁹. Останнім часом він змінив свої погляди і, спираючись на знахідку кудлаївського вістря поблизу с. Шмаївка разом з керамікою струміль-гастятинського типу, пов'язує генезис останньої з пам'ятками таценки-кудлаївської культури Поліського Подніпров'я²⁰.

На думку дослідниці Р. К. Римантене, пам'ятки типу Дубичай басейну Німану Калінінградської області (Цедмар) та Північно-Східної Польщі (Сосня) склалися на базі німанської мезолітичної культури²¹, що належала до яніславицької культурної області.

Слідом за Р. К. Римантене М. М. Чернявський вважає, що пам'ятки дубичайського типу виникли на основі німанської мезолітичної культури й побутували в басейні Німану та Верхньої Прип'яті, а також у Північно-Східній Польщі. Пам'ятки ці, на їх думку, являють собою перший етап німанської неолітичної культури²².

У пошуках генетичної підоснови останньої М. М. Чернявський дослідив стоянку Беліца 2, аналогічну розташованим поряд стоянкам Несиловичі I, II, IV. Він вважає, що ці пам'ятки належать до німанської мезолітичної культури. Це дало змогу віднести територію Західної Білорусії до кола поширення пам'яток останньої²³. М. М. Чернявський підкреслює наявність виразних яніславицьких рис у комплексі Беліца 2 та подібних до неї Несиловичі I, II, IV. Згадаємо, що Л. В. Кольцов відніс стоянки поблизу с. Несиловичі на Німані до яніславицької культурної області²⁴. Завдяки люб'язності М. М. Чернявського нам вдалося познайомитися з матеріалами стоянок Беліца 2 та Несиловичі I. Колекції крем'яних виробів цих пам'яток відрізняються від власне яніславицьких лише багаточисельністю різців та знарядь, якими рубають, що, як ми знаємо, є характерною рисою німанської мезолітичної культури яніславицької культурної області.

М. М. Чернявський вказує на значну роль яніславицьких елементів серед крем'яних виробів пам'яток дубичайського етапу німанської неолітичної культури. Так, наприклад, на стоянці Несиловичі VI, крем'яний

комплекс якої практично не відрізняється від сусідніх Беліца 2, Несіловичі I, II та IV, знайдено кераміку дубичайського типу. Виразні яніславицькі риси простежуються на крем'яних виробих більшості пам'яток з керамікою типу Дубичай: Бабинка, Яремчі III, Русаківка I²⁵. На території Польщі кераміка типу Дубичай теж трапляється разом з типовими яніславицькими крем'яними виробами (Сосня). Те саме можна сказати про деякі ранньонеолітичні пам'ятки басейну Верхньої Прип'яті, де товстостінна кераміка з рослинною домішкою в глині, підлощеною поверхнею та накольчатою орнаментациєю знайдена в комплексах з яніславицькими вістрями та трикутниками, мікрорізцями. Мабуть, в генезисі останніх брали участь носії традицій яніславицької культури, яка наприкінці мезоліту була поширена в Західному Поліссі.

Висловлене вище дає можливість, слідом за Р. К. Римантене та М. М. Чернявським зробити висновок, що перший етап німанської неолітичної культури (пам'ятки типу Дубичай) басейну Німану, Верхньої Прип'яті та Північно-Східної Польщі виник на базі споріднених німанської та яніславицької культур яніславицької культурної області.

Питання походження ранньонеолітичних пам'яток струміль-гастятинського типу Поліського Подніпров'я до останнього часу залишалось невіршеним. Головною причиною цього була відсутність на них виразних крем'яних комплексів, що не давало змоги пов'язати стоянки з керамікою типу Струміль-Гастятин з конкретним культурним проявом мезоліту Полісся. Останнім часом у Київському Поліссі було знайдено кілька комплексів, у яких кераміка струміль-гастятинського типу супроводжувалася крем'яним комплексом, характерним для рудоострівської культури яніславицької культурної області. Прикладом таких пам'яток є неолітичні стоянки Оболонь та Горки, розташовані неподалік від с. Діброва Поліського району Київської області.

Стоянка Оболонь розташована за 1 км від західної околиці с. Діброва, на піщаному підвищенні висотою 2 м над заплавою лівого берега р. Уж. Крем'яні вироби та кераміка були зібрані на площі 80×20 м на піщаному вивуді.

Керамічний комплекс стоянки Оболонь нараховує 130 фрагментів кераміки, в тому числі 58 з орнаментом. Глина містить значну рослинну домішку. Глиняна маса двох фрагментів (стінки та дінця), вкритих гребінцевим орнаментом, має, крім дуже подрібненої рослинної домішки, зерна кровавику (рис. 1, 15, 16). Серед орнаментальних мотивів трапляються наколи розмочаленою паличкою («кошачі лапки») — 24 фрагменти (рис. 1, 4, 7, 8, 10—14), глибокі поодинокі наколи під вінцями — 10 (рис. 1, 2—4), гребінцевий орнамент — 6 (рис. 1, 5, 15, 16), наколи тонкою паличкою — 4, прокреслені лінії — 4 (рис. 1, 6, 9). Орнамент розташований у верхній частині горщиків. Багато фрагментів не орнаментовані. Знайдено уламок гострого дна з гребінцевим орнаментом (рис. 1, 16). У колекції є шість фрагментів вінців, які прямо зрізані або злегка заокруглені по краю, мають орнамент у вигляді зашипів, наколів розмочаленою паличкою та глибоких наколів під краєм (рис. 1, 1—4).

Кераміка поселення Оболонь має аналогії в матеріалах пам'яток типу Струміль — Гастятин та ранніх дніпро-донецьких Київського Полісся (Грині, Віта Литовська, Микільська Слобідка та ін.).

На стоянці Оболонь виявлено 4427 крем'яних виробів, у тому числі 135 знарядь (рис. 2). Для їх виготовлення використовувався місцевий валунний кремій сірих та жовтих відтінків. Серед нуклеусів слід відзначити одноплосинні однобічні (рис. 2, 73) та підпризматичні. Пластини, їх уламки та знаряддя на пластинах щодо всього комплексу становлять 11%. Виразними серіями представлені яніславицькі вістря зі зламаною основою (рис. 2, 1—8), яніславицькі трикутники (рис. 2, 9—13), мікрорізці (рис. 2, 14—17), трапеції (рис. 2, 24—42), уламки постсвідерських наконечників стріл (рис. 2, 45—48), пластинки зі скошеним кінцем (рис. 2, 49—51), пластинки та вістря з притупленим краєм

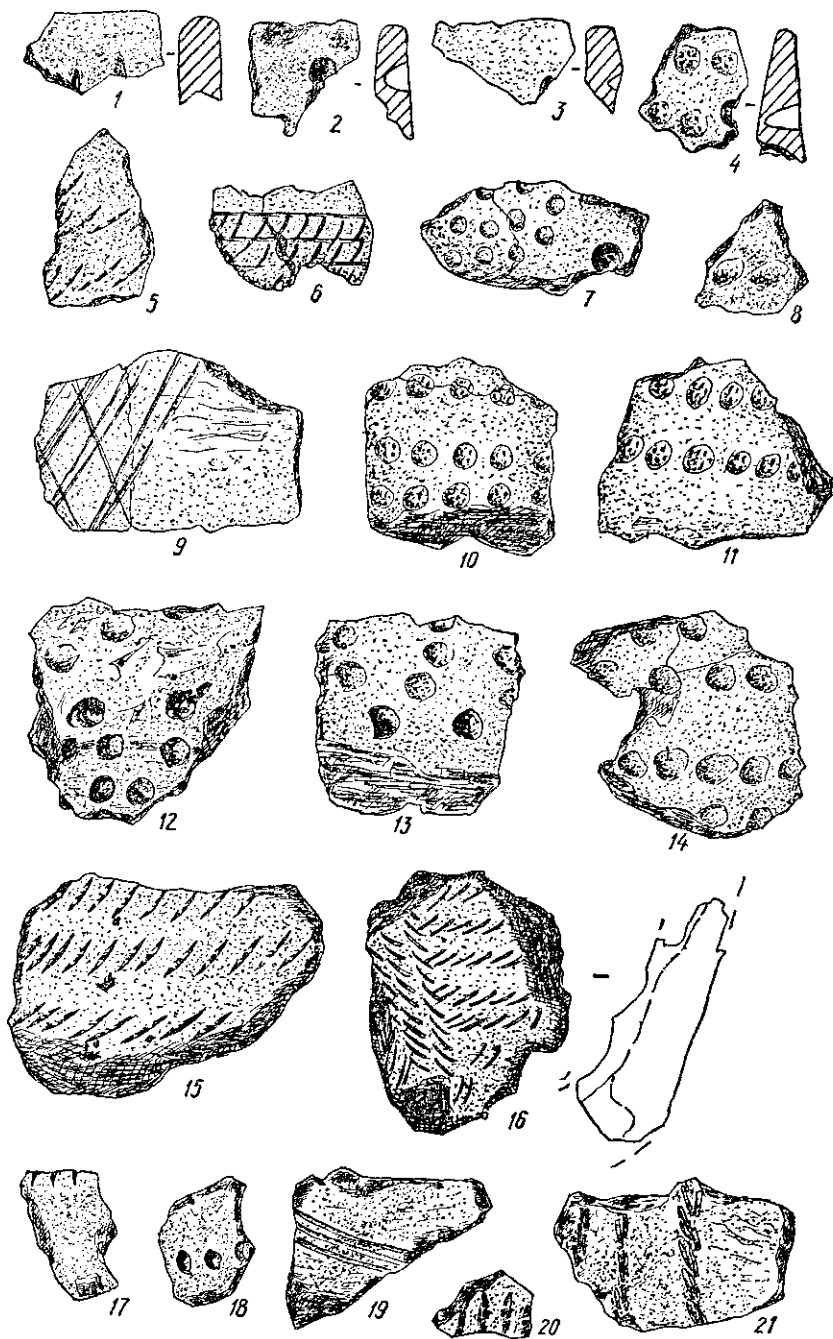

Рис. 1. Кераміка з неолітичних стоянок Оболонь (1—16) та Горки (17—21).

(рис. 2, 18—23). Більшість скребків — вироби неправильної форми на відщепках (рис. 2, 65—68). Досить виразними серіями представлені скребки — кінцеві (рис. 2, 54—61) та підокруглі (рис. 2, 62—64). Мало знайдено різців (рис. 2, 52, 53), свердел-проколок (рис. 2, 44), грубих знарядь, якими рубають (рис. 2, 74). Досить багато в колекції пластин з несистематичною ретушю, що, мабуть, використовувалися як ножі (рис. 2, 69—72), відщепів з ретушю та уламків знарядь.

Вказані риси крем'яного комплексу неолітичної стоянки Оболонь характерні для пам'яток пізньомезолітичної рудоострівської культури яніславицької культурної області²⁶. Становлять виняток лише серія свідерських черешкових наконечників стріл (рис. 1, 45—48), що є

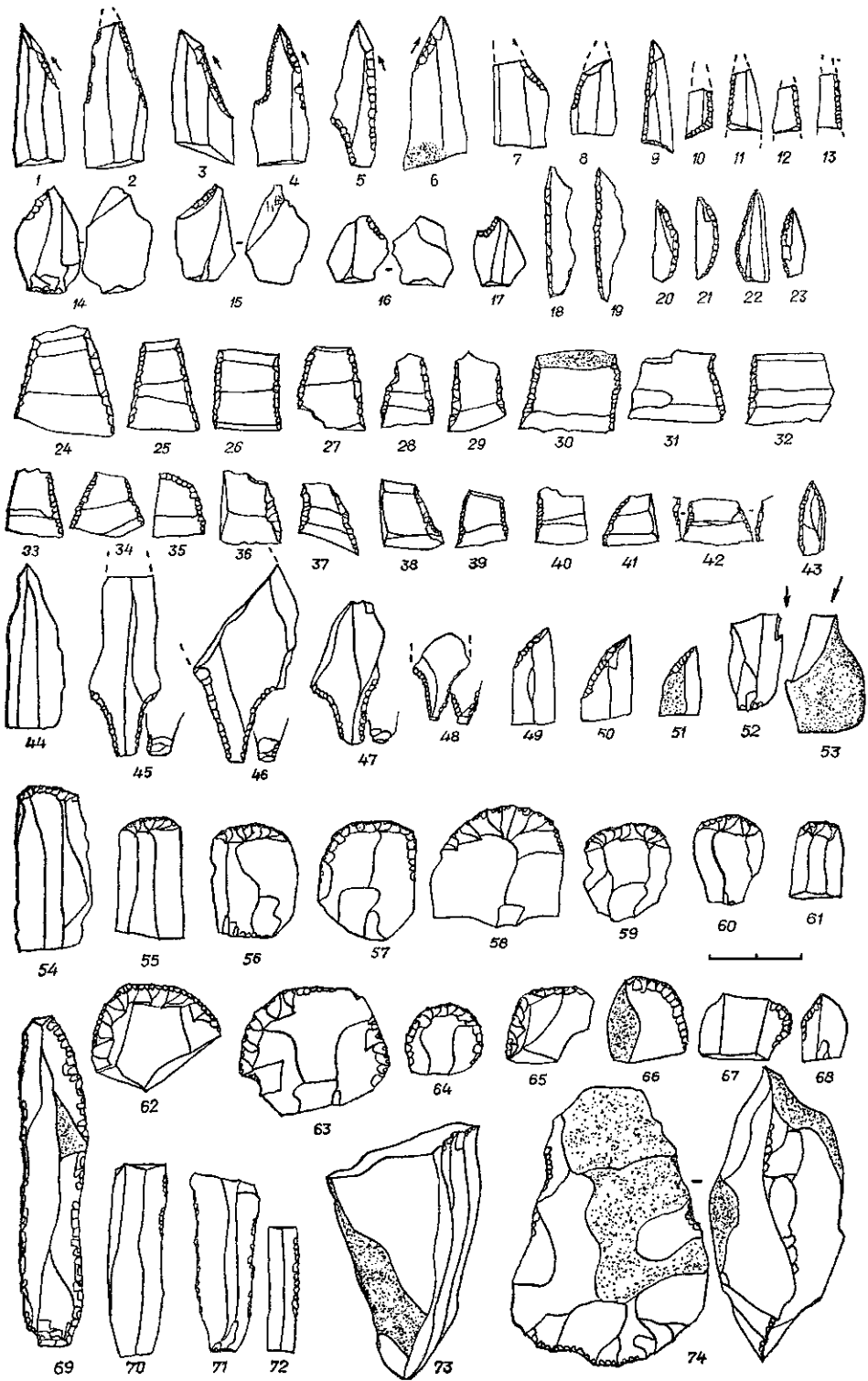

Рис. 2. Вироби з кременю. Оболонь.

свідерською домішкою, а також кілька пластинок та вістер з притуп-леним краєм (див. рис. 2, 18—23), наявність яких в колекції пояснюється, можливо, механічною домішкою матеріалів таценки-кудлаївської культури, пам'ятки якої знаходяться неподалік від стоянки Оболонь (Вали, Мартиновичі). Про дещо пізніший неолітичний час крем'яного комплексу стоянки Оболонь порівняно з пізньомезолітичними матеріалами стоянок Рудий Острів, ДВС Київського Полісся свідчить наявність у матеріалах першої скребків із стрільчастим робочим краєм (див. рис. 2, 61), скребків з ретушшю, що заходить на край (див. рис. 2, 60), низьких трапецій (див. рис. 2, 41, 42).

Близькі аналогії крем'яним матеріалам стоянки Оболонь дає пам'ятка, розташована в урочищі Горки на піщаному підвищенні, в заплаві лівого берега р. Уж, на відстані 2 км на південний захід від стоянки Оболонь. Крем'яний інвентар стоянки Горки за всіма показниками наближається до рудоострівського. Так, для нього характерні яніславицькі вістря (рис. 3, 1—6), трапеції (рис. 3, 21—28), мікрорізи (рис. 3, 13—20). Дуже незначна роль різців (рис. 3, 29) порівняно зі скребками (рис. 3, 36—48). Серед останніх переважають знаряддя неправильної форми на відшепах (рис. 3, 41—48), але також знайдені скребки кінцеві (рис. 3, 30—36) та підокруглі (рис. 3, 37—40). Індекс пластинчастості близько 15 % відповідає показникам рудоострівських пам'яток. Не заперечують цьому висновку серія одноплосинних нуклеусів (рис. 3, 53, 54), пластини з несистематичною ретушшю (рис. 3, 49—51), деякі знаряддя, якими рубають (рис. 3, 52), та свердла-проколки (рис. 3, 11, 12).

На стоянці Горки було знайдено 35 дрібних фрагментів кераміки середньої товщини з рослинною домішкою в глині та орнаментом із наколів гребінчастим штампом відступаючою паличкою та з прокреслених паралельних ліній (рис. 1, 17—21). Про відносно пізній, неолітичний час стоянки Горки свідчать окремі низькі трапеції (рис. 3, 28) та кінцеві скребки з ретушшю, що заходить на край (рис. 3, 33—36).

Враховуючи виразні риси рудоострівської культури в крем'яному інвентарі пам'яток типу Струміль — Гастятин, генезис останніх слід пов'язувати з носіями рудоострівських культурних традицій яніславицької культурної області.

Більшість дослідників вважають, що пам'ятки типу Дубичай та Струміль — Гастятин існували в V—IV тисячолітті до н. е.²⁷ Пізніше на основі пам'яток типу Дубичай складається другий етап німанської неолітичної культури (пам'ятки типу Лиса Гора)²⁸, а по Нижній Прип'яті та в Поліському Подніпров'ї поширюються пам'ятки дніпро-донецької культури.

Для вирішення питання генезису останньої важливе значення мають висновки В. М. Даниленко про значну роль східних впливів у цьому процесі²⁹, а також Д. Я. Телегіна, який вказував на автохтонне походження дніпро-донецької культури в умовах контактів двох великих культурних зон гребінцево-накольчатої та ямково-накольчатої кераміки, що мали місце в неоліті Лівобережжя Середнього Подніпров'я³⁰.

Привертає увагу наявність виразних струміль-гастятинських рис у ранній дніпро-донецькій кераміці Київського Полісся (Віта Литовська, Грині та ін.), які відзначали ряд дослідників³¹. Основною відмінністю ранньої дніпро-донецької кераміки Поліського Подніпров'я від струміль-гастятинської є значне поширення різних типів накольчатої орнаментациї, насамперед гребінчастої. В. М. Даниленко та Д. Я. Телегін вказували на поширення накольчастого орнаменту в неоліті території, розташованих на схід від Середнього Подніпров'я.

На крем'яних виробах ранніх дніпро-донецьких пам'яток Полісся, як правило, наявні яніславицькі елементи (Гирло Гнилоп'яті, Моства, Бородянка 3В, Бородянка 4, Бородянка 4Б, Гавронщина та ін.), ще разом із струміль-гастятинськими рисами в кераміці свідчать про зна-

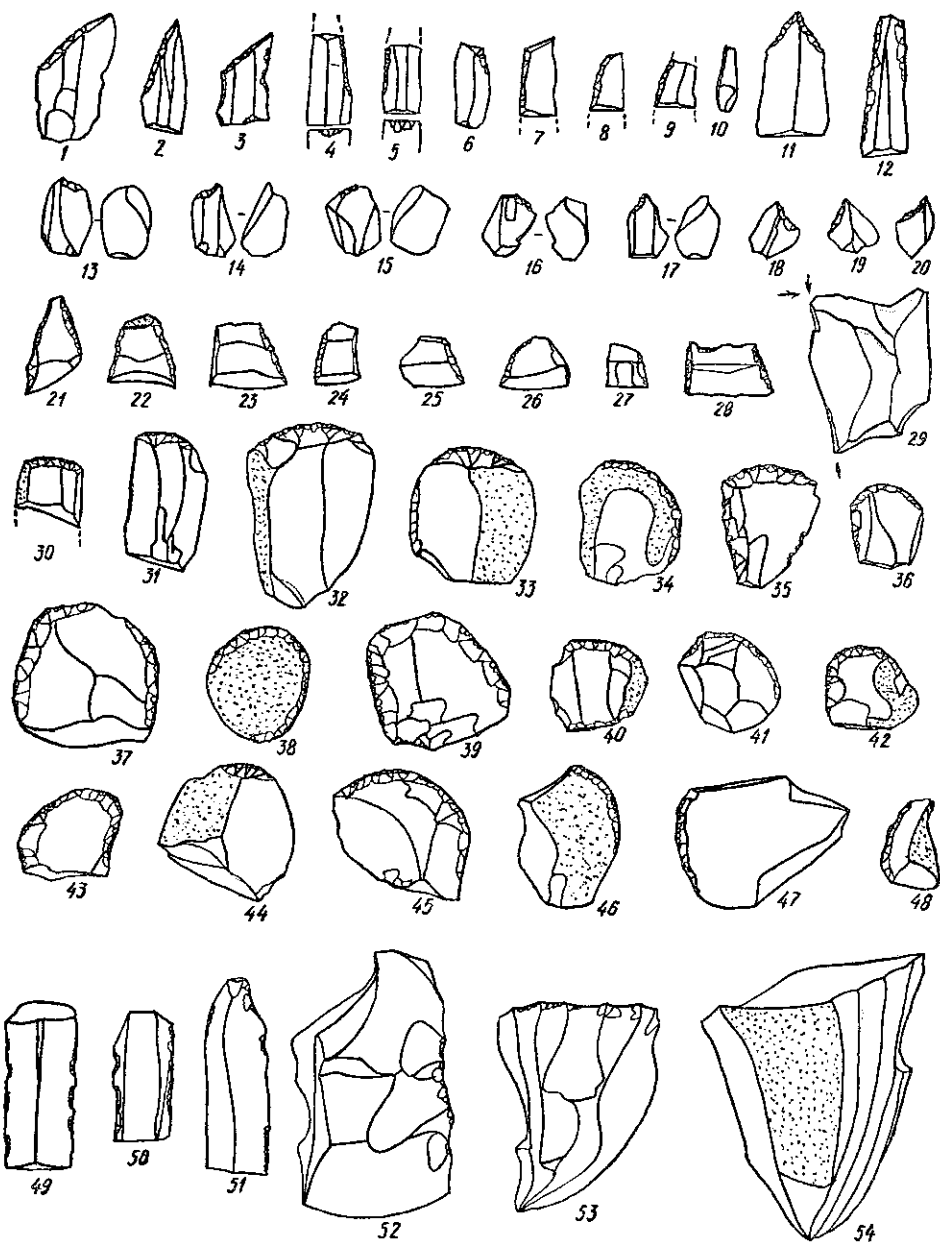

Рис. 3. Вироби з кременю. Горки.

ний вплив останніх на дніпро-донецькі пам'ятки Київського Полісся. Для крем'яного комплексу дніпро-донецьких стоянок характерні такі яніславицькі риси, як поширення яніславицьких вістер, мікрорізевої техніки обробки кременю, окремих яніславицьких трикутників. Разом з тим на неолітичних пам'ятках Київського Полісся знайдено кукрекські вкладиші (Лазарівка, Тетерів 3, Бородянка 3В), що, мабуть, свідчить про певну роль південних впливів на формування дніпро-донецького етапу неоліту Поліського Подніпров'я. Наприклад, на стоянці Бородянка 3В знайдено ранню дніпро-донецьку кераміку разом з типовим рудоострівським крем'яним інвентарем, що вміщав також серію кукрекських вкладишів³².

Таким чином, матеріали ранніх дніпро-донецьких пам'яток Київського Полісся демонструють проникнення в автохтонне середовище населення, яке залишило пам'ятки типу Струміль — Гастятин, носіїв

Крем'яні вироби неолітичних стоянок Оболонь та Горки

Назва виробу	Оболонь	Горки
Нуклеуси одноплощинні однібічні	2	2
» » підпризматичні	2	4
» двоплощинні однібічні	—	2
Нуклевидні уламки	12	2
Пластини та їх уламки	410	300
Відщепи	3836	1873
<i>Вироби з вторинною обробкою</i>		
Яніславицькі вістря	8	6
» трикутники та їх уламки	5	—
Мікрорізці	4	10
Трапеції		
високі	14	2
середньовисокі	3	5
низькі	1	1
Постсвідерські наконечники стріл	4	—
Пластини зі скошеним кінцем	3	—
» з притупленим краєм	3	4
Вістря		
сегментовидні	3	—
кудлаївські	1	—
тарденуазькі	1	—
Скребки кінцеві на відщепах	10	10
» » на пластинах	3	1
» підокруглі	7	5
» неправильної форми на відщепах	32	15
Різці кутові на відщепах	1	2
» серединні на відщепах	1	—
Свердла-проколки	1	2
Грубі знаряддя, якими рубають	2	3
Пластини з несистематичною ретушшю	28	13
Відщепи з несистематичною ретушшю та невізначені уламки знарядь	30	14
Разом	4427	2279

дніпро-донецьких культурних традицій з гребінцево-накольчатого орнаментациєю кераміки та мікролітичним, кукрекським кременем. Батьківщиною дніпро-донецької культури, ймовірно, слід вважати слідом за В. М. Даниленко та Д. Я. Телегіним межиріччя Середнього Дніпра та Дінця, де відомі найбільш ранні пам'ятки з гребінчастою орнаментациєю кераміки та мікролітичним кукрекським кременем (Ігрень 8, Вереміївка та ін.).

Наприкінці мезоліту на зандрових низовинах між Верхнім Дніпром, Віслою та Німаном були поширені пам'ятки яніславицької культурної області, що склалися з німанської (басейн Німану), власне яніславицької (басейн Вісли та Верхньої Прип'яті) та рудоострівської (Нижня Прип'ять, Поліське Подніпров'я) культур. Наприкінці V — на початку IV тисячоліття до н. е. на їх основі утворилися дві споріднені ранньонеолітичні групи пам'яток: дубичайська в басейнах Німану, Верхньої Прип'яті та Північно-Східній Польщі та струміль-гастятинська по Нижній Прип'яті, в Поліському Подніпров'ї. Пам'ятки типу Дубичай становили перший етап німанської неолітичної культури, що проіснувала на вказаних територіях, за М. М. Чернявським, до II тисячоліття до н. е. Становлення дніпро-донецького етапу неоліту Поліського Подніпров'я почалося з проникнення в середовище носіїв струміль-гастятинських культурних традицій з межиріччя Середнього Дніпра та Дінця дніпро-донецького населення з керамікою, прикрашеною гребінчастим орнаментом, та мікролітичним інвентарем з виразними кукрекськими рисами.

Яниславицкія культурныя традыцыі в неоліце Правобережнага Полесся

Рэзюме

Статья посвящена поискам генетической подосновы древнейших неолитических памятников бассейнов Немана, Припяти и Полесского Поднепровья, которые известны в литературе под названием памятников типа Дубичай и Струмель—Гастятин. На примере анализа материалов новых памятников Киевского Полесся авторы статьи высказывают мысль об образовании памятников типа Струмель—Гастятин на основе рудоостровской мезолитической культуры. Общим выводом статьи является заключение о генезисе родственных групп раннеолитических памятников типа Дубичай и Струмель—Гастятин на базе отдельных культур яниславицкой культурной области мезолита бассейнов Немана, Вислы, Припяти и Полесского Поднепровья.

¹ Кольцов Л. В. Памятники с яниславицкими элементами на территории СССР.— В кн.: Памятники древнейшей истории Евразии.— М., 1975, с. 63—67.

² Там же.

³ Зализняк Л. Л. Рудоострівська мезолітична культура.— Археологія, 1978, 25, с. 12—21.

⁴ Кольцов Л. В. Финальный палеолит и мезолит Южной и Восточной Прибалтики.— М., 1977, с. 168.

⁵ Римагене Р. К. Палеолит и мезолит Литвы.— Вильнюс, 1971, с. 119.

⁶ Кольцов Л. В. Финальный палеолит..., с. 190.

⁷ Римагене Р. К. Указ. соч., с. 118—125.

⁸ Там же, с. 125.

⁹ Римагене Р. К. Основные черты мезолита Литвы.— ҚСИА АН СССР, 1977, № 149, с. 66—69.

¹⁰ Кольцов Л. В. Финальный палеолит..., с. 168—192.

¹¹ Зализняк Л. Л. Мезолитические культуры Украинского Полесся и их место в европейском мезолите.— В кн.: Первобытная археология: Понски и находки. Киев, 1980, с. 109—124.

¹² Зализняк Л. Л. Об острях с микрорезцовым сколом в мезолите Северной Украины.— В кн.: Орудия каменного века. Киев, 1978, с. 96.

¹³ Там же.

¹⁴ Нужний Д. Ю. Деякі питання «мікрорізевої техніки».— Археологія, 1979, 32, с. 35—43.

¹⁵ Римагене Р. К. Основные черты мезолита Литвы, с. 69; Кольцов Л. В. Финальный палеолит..., с. 192; Черняускі М. М. Неоліт Беларускага Панямоння.— Мінск, 1979, с. 48—50.

¹⁶ Римагене Р. К. Стоянки раннего неолита в Юго-Восточной Литве.— В кн.: Древности Белоруссии. Минск, 1966, с. 54—62; Даниленко В. Н. Неолит Украины.— Киев, 1969, с. 35—36; Телегин Д. Я. Неолитические памятники Северной Украины и Южной Белоруссии.— МИА, 1973, № 172, с. 181.

¹⁷ Даниленко В. Н. Указ. соч., с. 35.

¹⁸ Исаенко В. Ф. Неолит Припятского Полесся.— Минск, 1976, с. 116.

¹⁹ Телегин Д. Я. Указ. соч., с. 181.

²⁰ Телегин Д. Я. Мезолітичні пам'ятки України.— К., 1982.

²¹ Римагене Р. К. Основные черты мезолита Литвы, с. 69.

²² Черняускі М. М. Указ. соч., с. 48—50.

²³ Там же.

²⁴ Кольцов Л. В. Памятники с яниславицкими элементами..., с. 65.

²⁵ Черняускі М. М. Указ. соч., с. 141.

²⁶ Зализняк Л. Л. Рудоострівська мезолітична культура, с. 18—19.

²⁷ Телегин Д. Я. Неолитические памятники Северной Украины..., с. 181; Черняускі М. М. Указ. соч., с. 85.

²⁸ Черняускі М. М. Указ. соч., с. 85.

²⁹ Даниленко В. Н. Указ. соч., с. 36.

³⁰ Телегин Д. Я. Неолитические памятники Северной Украины..., с. 176.

³¹ Там же.

³² Зализняк Л. Л. Неолітичні пам'ятки р. Здвиж.— Археологія, 1979, вип. 31, с. 55.

О. Г. КОЛЕСНИКОВ

Нові поселення середнього Трипілья в Подністров'ї

За останні два десятиріччя Середньодністровська новобудовна експедиція провела розвідки численних поселень етапу VI у Подністров'ї¹.